

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ Αἰσθήσεως.

ΘΘ΄.

Ο ἄνθρωπος φυσικῶς διατίθεται ἀπὸ τὰ ἐκτὸς πράγματα, ἵγουν βλέπει μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνθρωπον, ἔππον, χρῶμα ἐρυθρὸν, πράσινον κτλ. ἀκούει μὲ τὰ αὐτία διαφόρους φωνὰς, μυρίζει παντοίας ὀσμάς μὲ τὴν μύτην· γεύεται διαφόρους χυμοὺς εἰς τὸ σῶμα· ἅπτεται μὲ τὴν χεῖρα· καὶ ὅλα ταῦτα τὰ καταλαμβάνει, ὅτι εἶναι ταῦτα καὶ οὐχὶ ἄλλα· ὀνομάζεται δὲ τοῦτο αἴσθησις· ἢ δὲ διὰ τῆς αἰσθήσεως ἐμποιομένη προσβολὴ τῶν ἐκτὸς ὀνομάζεται ἢ ἀντίληψις, ἢ πρόσληψις τῶν πραγμάτων· ἢ δὲ ἄμεσος αὐτῶν εἰς τὴν ψυχὴν παράστασις, ἔννοια τῶν πραγμάτων.

Σημείωσις Α΄. Ἡ ἔννοια εἶναι καθολικωτέρα· διότι ἔννοια, καθὼς φανερόναι καὶ τὸνομα, εἶναι παντὶς, ὅ,τι ἂν παρεσθῆ εἰς τὸν νοῦν· μὲ ὅλον τοῦτο μεταχειρίζομεθα εἰς τὴν αἴσθησιν τὴν λέξιν ἔννοιαν, ὡς σαφές ἐστιν.

Σημείωσις Β΄. Αἴσθησις μὲν λέγεται ἢ δύνამις, τὴν ὁποίαν ἔχομεν εἰς τὰ νεῦρα διὰ νὰ αἰσθανώμεθα τὰ ἐκτὸς πράγματα· αἴσθησις δὲ λέγεται καὶ ἢ ἐνέργεια τῆς δυνάμεως ταύτης, ἵγουν ὅταν ἢ δύνამις αὐτὴ ἐνεργῆ διὰ νὰ αἰσθανώμεθα πράγματα· τὰ δὲ, τὰ ὁποῖα αἰσθανόμεθα, ὀνομάζονται αἰσθητὰ· τὰ δὲ, διὰ τῶν ὁποῶν αἰσθανόμεθα, μέσα, αἰσθητήρια· ἐμπορῶ, φεῖν εἶπεῖν, νὰ αἰσθανθῶ τὸ μαῦρον καὶ τὸ λευκόν· τοῦτο δύνამις αἰσθήσεως· αἰσθάνομαι βλέπων τὸ μαῦρον· τοῦτο ἐνέργεια αἰ-

αἰσθητικῶν· τὸ μαῦρον αὐτὸ εἶναι αἰσθητικόν· ὁ ὀφθαλμὸς, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ἡσθάνθη, εἶναι τὸ αἰσθητήριον· ἡ δὲ κατάστασις, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν ἐνῶ γίνεται ἢ ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ προσβολῆ, αἰσθημα.

II. Ἡ αἰσθησις μᾶς παριστάνει εἰς τὴν ψυχὴν ἰδιότητας πραγμάτων εὐρισκόμενων εἰς τόπον· τοιαῦτα δὲ πράγματα εἶναι καὶ τὰ ἴδια ἡμῶν σώματα. Τῆς Ἀσθησεως δὲ εἶναι πέντε τὰ εἶδη· ἀφή, γεῦσις, ὄσφρησις, ἀκοή, ὄρασις· ὡσαύτως δὲ καὶ αἰσθητῶν πέντε ἀντίστοιχα εἶδη εἶναι· ἅπτά, γευσά, ὄσφραντά, ἀκουσά, ὄρατά. Καὶ ὄργανα δὲ αἰσθησεως ἢ αἰσθητήρια πέντε πρέπει νὰ εἶναι, τὰ ὁποῖα θέλομεν ἰδεῖν ἐρεξῆς.

Σημείωσις. Τινὰ μὲν τῶν αἰσθητῶν πρέπει νὰ συναφθῶσιν ἀμέσως μὲ τὰς αἰσθήσεις διὰ νὰ προξενήσωσιν εἰς τὴν ψυχὴν τὸ αἰσθημα, ὁποῖα εἶναι τὰ γευσά καὶ ἅπτά· ἄλλα δὲ συνάπτονται ἀμέσως διὰ τοῦ ἀέρος, ὁποῖα εἶναι τὰ ἀκουσά, καὶ τὰ ὄσφραντά· ἢ διὰ τοῦ φωτός, καθὼς εἶναι τὰ ὄρατά.

IIA. Ἡ ἀφή συμβαίνει ἀπὸ πᾶσαν προσβολήν, τὴν ὁποίαν σῶμά τι κάμνει ἀμέσως εἰς πᾶν τοῦ σώματος ἡμῶν μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται νεῦρα· ἡ αἰσθησις λοιπὸν τῆς ἀφῆς γίνεται εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος, ἐπειδὴ εἰς ὅλην εἶναι ἐξηλωμένα (ΞΘ'): διὰ τοῦτο ὄργανον τῆς ἀφῆς ἰδιαίτερον κυρίως δεῖν εἶναι· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ εὐαίσθητοτάτη καὶ ὀξύτατη ἀφή εὐρίσκειται εἰς τὰ ἄκρα τῶν δακτύλων, διὰ τοῦτο λέγομεν καταχρησικώτερον ὄργανον τῆς ἀφῆς τὰς χεῖρας· εἰς τὰ δάκτυλα εἶναι πολλὰ νεῦρα συνηνωμένα· διὰ τοῦτο τὴν ἀπαλότητα καὶ λεπτότητα τῶν ὑφασμάτων, καὶ τὴν λεοίγητα ἢ τραχύτητα διαφορῶν σωμάτων ἐξετάζομεν μὲ τῶν δακτύλων

τὰ ἄκρα. Κατὰ δὲ τῆς προσβολῆς τὴν διαφορὰν αἰσθάνεται ἢ ἀφῆ τὰ σώματα ὡς λεία, τραχέα, ὀπαλά, σκληρά, θερμά, ψυχρά, καίοντα, κνήθοντα. Διὰ τῆς αἰσθήσεως ταύτης λαμβάνομεν πολλὰς ἐννοίας τῶν ιδιότητων τῶν σωμάτων, οἷον ἐκτάσεως, σχήματος, παγιότητος, ρευστότητος, ὀμαλίας, τραχύτητος, κινήσεως, ἠρεμίας κτλ.

Σημείωσις. Εἰς δὲ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἀφῆς πρέπει νὰ συγκαταριθμηθῶσι καὶ αἱ ἐντὸς τῆμῶν διεγερόμεναι διαθέσεις, ὅποιας εἶναι πείνα, δίψα, ναυτία, ἔκλυσις, κεφαλαλγία, κωλικόπυονος, ἔκτὸς ὅτι αὐταὶ δεῖν διεγείρονται διὰ προσβολῆς τέσων, ὅσων διὰ σπασμοῦ, τανυσμοῦ, καὶ ἄλλων τούτων παθῶν τῶν τοῦ σώματος ἐντοσθίων· αἷς ὀνομάζεται δὲ αὕτη ἀφῆ ἐσωτερικὴ πρὸς διάκρισιν τῆς ἐξωτερικῆς.

ΠΒ΄. Τῆς δὲ γεύσεως ὄργανα εἶναι ἡ γλῶσσα καὶ ὁ οὐρανίσκος ἕως τοῦ φάρυγγος· διὰ τοῦτο ὅταν γευώμεθα τι, τὸ διευθύνομεν εἰς τὸν οὐρανίσκον· τὸ δὲ πλείον ἐύαισθητον μέρος τῆς γλώσσης εἶναι τὸ ἄκρον· εἰς τὴν ὑψὺν τῶν ὀργάνων τούτων εὐρίσκονται πολλὰ νευρίδια ἐπιτήδεια νὰ αἰσθάνωνται τὰς τῶν γευσῶν προσβολάς· αἱ δὲ διὰ τῆς γεύσεως εἰσδιδαζόμεναι εἰς τὴν ψυχὴν ἐννοιαὶ ἐνομάζονται χυμοὶ, ὅποιοι εἶναι γλυκὺς, πικρὸς, λιπαρὸς, ἄλμυρός, ὀξύς, ὀσμύς, συφὸς, αὐσηρὸς, σφυφνὸς κτλ. Μᾶς διδάσκει δὲ ἡ πείρα, ὅτι τοὺς χυμοὺς ἄλλως δεῖν αἰσθανόμεθα, εἴμῃ διὰ τῆς διαλύσεως μερῶν τινῶν τοῦ τρωγομένου ἢ πινομένου ἢ ἄλλως δοκιμαζομένου σώματος εἰς τὸν σίελον. Τῶν δὲ πλειοτέρων χυμῶν τὰ ὀνόματα πλάττομεν ἀπ' αὐτὰ τὰ γευσά πράγματα, λέγοντες ἢ ἀμυγδαλοῦ γεύσεις, ὁ κρασίου χυμὸς· ἢ ὁ χυμὸς τοῦ δεινὸς γευστοῦ εἶναι ὡς τὸν τοῦ δεινός.

ΠΓ'. Τῆς δὲ ὀσφρήσεως ὄργανον εἶναι ἡμύτη, ἣτις ἔχει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὑφάν της πολλὰ λεπτὰ νευρίδια. Ἀπὸ πολλὰ σώματα ἀποφέρονται ἐξατμιζόμενα λεπτότατα μόρια, τὰ ὅποια εἰσδιδαζόμενα ὑπὸ τοῦ ἀέρος εἰς τὴν μύτην πλήττουσι τὰ ὀσφραυτικὰ νεῦρα· καὶ ἐκ τούτου γεννᾶται τῆς ὀσφρήσεως ἡ αἰσθησις· οὕτως ἐξατμίζονται τὰ ἐπτάμικτα μόρια τῶν ἀλατούχων, θειούχων, ἐλαιούχων σωμάτων, τὰ ὅποια κατὰ τὴν διάφορον προσβολὴν διεγείρουσιν ἠδεῖαν ἢ ἀηδῆ μυρωδία. Σφοδραὶ μυρωδίαὶ εἰς πολλοὺς ἐπροξένησαν λειποθυμίαν, ἀποπληξίαν, καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον.

Σημείωσις. Καὶ τῶν ὀσμών ὀνόματα δὲν ἔχομεν, καθὼς καὶ πολλῶν χυμῶν (ΠΒ'). ὀνομάζομεν δὲ τὰς ὀσμάς ἀπὸ τὰ ὀσφραυτὰ πράγματα, λέγοντες: Μόσχου εὐωδία, κόπρου δυσωδία, μυρίζει ὡς θυμίαμα, εὐωδιάζει ὡς τριαντάφυλλον, ὡς κρίνον, ὡς ἴον, κτλ. Ἄυται δὲ αἱ λέξεις εὐωδία καὶ δυσωδία δὲν σημαίνουν ἰδιαιτέρας τινὰς ὀσμάς, ἀλλὰ μόνον ἀγαθὴν ὀσμήν καὶ κακὴν. Τὸ δὲ ἠδεῖα καὶ ἀηδῆς ὀσμή λαμβάνεται ἀπὸ τῶν γαυσῶν κατὰ μεταφορὰν.

ΠΔ'. Ὀργανα δὲ τῆς ἀκοῆς εἶναι τὰ αὐτία. Ὁ ἦχος ἐξαπλύνεται ἀπὸ τὰ ἠχοῦντα σώματα μὲ τρομώδη τινα τοῦ ἀέρος κίνησιν καὶ κυμάτισιν. Τὸ δὲ αὐτίον κοχλιοειδὲς κατασκευασμένου ὑποδέχεται τὸν ἦχον, καὶ τὸν φέρει εἰς τὸ λεγόμενον ἀκουσικὸν τύμπανον, τοῦ ὁποίου κτυπηθέντος διεγείρουται εἰς κίνησιν τὰ ἀκουσικὰ νεῦρα, καὶ προξενουῖσι τῆς ἀκοῆς τὰ αἰσθήματα. Ἐὰν δὲ κατὰ τι συμβεβηκὸς ἐκτραγῆ τοῦ τυμπάνου ὁ ὑμῆν, παύει εἰς τὸν ἄνθρωπον τῆς ἀκοῆς ἡ αἰσθησις. Εἶναι δὲ ἡ ἀκοὴ ὀξύτατη ἀπὸ τὰς αἰσθήταις· διότι ἄνθρωποι πίπτοντες εἰς λειποθυμίας, ἀκούουσι τοὺς γινομένους κτύπους καὶ ἦχους, μ' ὅλον ὅτι οὔτε βλέπουσιν, οὔτε μυρίζουσιν, οὔτε κινήσεις σωματικὰς δεῖ

τῆς ἀφῆς αἰσθόονται. Ἐχομεν δὲ λέξεις πολλάς καὶ διαφύρους εἰς τοὺς ἤχους· διότι λέγομεν: φωνεῖ, βοᾷ, ρεῖ, νάζει, μυκᾷται, χρεμετίζει, ψοφεῖ, βρουτᾷ, παταγεῖ, δουπεῖ· τὰ ὅποια ὅλα σχεδὸν εἶναι πεποιημένα ἀπὸ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἤχοῦσι· λέγομεν δὲ καὶ ἤχον ἄξυν, βάρυν, τραχύν, λείον κτλ. Οἱ δὲ ἔχοντες ἐπιτήδειον αὐτίου, ἢ ἐκ φύσεως ἢ γυμνασθέντες εἰς τὴν μουσικὴν, ἐμποροῦν νὰ διακρίνωσι καὶ τὰς λεπτοτάτας κατὰ τε ἀνάβασιν καὶ κατάβασιν διαφορὰς τῶν τόνων.

ΠΕ. Τὰ ὀμμάτια εἶναι τῆς ὄρασεως αἰσθητήρια. Ἀκτῖνες φωτὸς ἐκπεμπόμεναι ἀπὸ τὰ ὄρατὰ πράγματα, καὶ προσπίπτουσαι εἰς τὸ ὀμμάτιον διαβαίνουσι διὰ διαφόρων διαφανῶν ὑμῆνων καὶ ὑγρῶν, μάλιστα δὲ διὰ τοῦ λεγομένου ὀπτικοῦ φακοῦ, καὶ εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐντυπώνουσι τὰς εἰκόνας ἐπάνω τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς λεγομένου χιτῶνος, ὅς τις συνέχεται μὲ τὰ ὀπτικά νεῦρα, τὰ ὅποια μεταχρετεύουσιν εἰς τὴν ψυχὴν τὰς εἰκόνας ταύτας παρισανούσας τὰ ἐκτὸς ὄρατὰ ἀντικείμενα. Διὰ τῆς αἰσθήσεως ταύτης ἀποκτῶμεν τὰς ἐννοίας τῶν χρωμάτων, τοῦ φωτὸς, τοῦ σκότους, τοῦ μεγέθους, τοῦ σχήματος τῶν σωμάτων· καταλαμβάνομεν τὰ πόρρω, τὰ ἐγγύς, τὰ ὑψηλὰ, τὰ χαμηλὰ κτλ.

ΠΣ. Ἀμέσως διὰ τοῦ ὀμματος τίποτ' ἄλλο δὲν βλέπομεν, εἰμὴ ἐπιφανείας καὶ διαφόρους φωτισμούς. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ἀχώριστα ἀπὸ σωμάτων, ἐμμέσως δι' αὐτῶν βεβαιονόμεθα καὶ τὴν τῶν σωμάτων συνύπαρξιν. Τὰς δὲ εἰσοχὰς καὶ ἐξοχὰς, καὶ τὰ ἀφ' ἡμῶν ἀποσήματα τῶν σωμάτων, διδασκόμεθα ἀπὸ τῆς ἀφῆς τὴν ὁδηγίαν. Ἀποδεικνύουσι δὲ τὸν λόγον ἀνθρωπο-

γεννηθέντες μὲ συγκολλημένα βλέφαρα, καὶ ἔπειτα διὰ χειρουργικῆς ἀνατομῆς τὴν χρῆσιν τῶν ὀφθαλμῶν ἀποκτήσαντες, οἳ τινες κατ' ἀρχὰς ἄλλο δὲν ἤσθάνοντο, εἰμὴ ἐπιφανείας φωτισμένας ἐντὸς τῶν ὀφθαλμῶν των· κατ' ὀλίγου δὲ ὠδηγήθησαν ἀπὸ τῆν ἀφῆν νὰ βλέπωσι τὰ ὄρατὰ εἰς τὸν ἴδιον αὐτῶν τόπον.

ΠΖ. Λαμβάνομεν δὲ μὴ τὴν ὄρασιν καὶ κινήσειωσ ἀντίληψιν, παρατηροῦντες τὸ κινούμενον σῶμα εἰς διαφόρους τόπους ἐκ διαδοχῆς. Τίποτε ἄλλο λοιπὸν δὲν εἶναι ἢ διὰ τῆς ὄρασεωσ παρατηρουμένη κίνησις, εἰμὴ ἀλλαγὴ διαφορῶν τόπων, τοὺς ὁποίους ὑπεισέρχεται ἐκ διαδοχῆς τὸ κινούμενον σῶμα.

Σημείωσις. Εἰς τὰς πάντε ταύτασ αἰσθήσεισ εἴμεθα περιορισμένοι οἱ ἄνθρωποι, καὶ δι' αὐτῶν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὰ ἐκτὸς ἡμῶν πράγματα, ὅσον μᾶς εἶναι ἀναγκαῖον. Ἐὰν δὲ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωμεν πλειοτέρας, ἢ, εἰάν ὑπάρχοισιν ἴσωσ ἕωσ πλειοτέρας ἔχοντα, ἢ διαφορῶν παρα' τὰς τῶν ἀνθρώπων, δὲν δύναται νὰ μᾶς πληροφρήσῃ ἡ πείρα.

ΠΗ. Διὰ τῆς ὄρασεωσ καὶ ἀκοῆς καὶ ἀφῆς ἀντιλαμβανόμεθα πραγμάτων ἐκτὸς ἡμῶν κειμένων εὐκολώτερα, παρὰ διὰ τῶν ἄλλων δύο αἰσθήσεων. Διὰ τοῦτο πολλοὶ τὰς ὀνομάζουσιν αἰσθήσεισ εὐγενεσέρας· ἄλλοι δὲ ἀποδίδουσι τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς μόνον τὰς δύο, ὄρασιν καὶ ἀκοῆν. ἰάλλα τὰ μὲν τῆς ὄρασεωσ αἰσθήματα παριστάνουται ὡσ συνυπάρχοντα, τὰ δὲ τῆς ἀκοῆς ὡσ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, ἢ γουσι διαδοχικῶσ· αἰτία δὲ εἶναι, ὅτι τὰ μὲν ὄρατὰ ἐμποροῦμεν ὅσον θέλομεν νὰ παρατηρῶμεν, ὄντα ἀκίνητα· τὰ δὲ ἀκουσὰ, διὰ κινήσεωσ εἰσερχόμενα εἰς τὰ αὐτία, ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ εἶναι διαδοχικά. Εἰς δὲ τὰ ἀπτα ἢ διαδοχῆ εἶναι συν-

ημμένη με τὴν διαμονήν, ὅταν μάλις ἢ ἀφ᾽ ἡ κινουμένη ἔχη βοήθον καὶ τὴν ὄρασιν,

ΠΘ'. Ὅλαι αἱ αἰσθήσεις συμβαίνουσιν ἐντὸς ἡμῶν αὐτῶν, ἐπειδὴ τὰ αἰσθητὰ προσβάλλουσιν εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν αἰσθητηρίων. Ἐμάθαμεν δὲ διὰ τῆς ἀφῆς νὰ τὰς ἀποδίδωμεν εἰς τὰ ἔκτος ἡμῶν κείμενα πράγματα. Τὰ μὲν ὄρατὰ κατὰ τὸν ὁποῖον εἶπαμεν ἀνωτέρω τρόπον (ΠΣ'). τὰ δὲ ἀκουσά, διότι παιδευόμεθα ὑπὸ τῆς ὀράσεως ὅτι τὰ ἡχοῦντα πράγματα, ἢ τὰ λαλοῦντα πρόσωπα εὐρίσκονται ἔκτος ἡμῶν· ἐκ τούτου ἐσυνηθίσσαμεν νὰ συμπεραίνωμεν, ὅτι καὶ οἱ ἦχοι· τὰ δὲ ἀπτά ἐξεύροντες ὅτι ἐμποροῦν νὰ προσβάλλωσιν εἰς πᾶν μέρος τοῦ σώματός μας, συμπεραίνομεν ὅτι καὶ ταῦτα εὐρίσκονται ἔκτος ἡμῶν εἰς τόπον ἴδιον. Ἀλλὰ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως ἀντιλαμβάνομεθα ἐντὸς ἡμῶν, ὅπου καὶ συμβαίνουσι· διότι τὴν γλυκύτητα τοῦ μέλιτος ἐντὸς τοῦ σώματος, ὅπου συμβαίνει τὸ αἶσθημα, ἀντιλαμβάνομεν, καὶ τοῦ ῥόδου τὴν εὐωδίαν εἰς τὴν μύτην.

ΤΙ'. Ἀπορεῖται ὑπὸ πολλῶν, Διὰ τί, ἐν ᾧ παθαίνονται ὑπὸ τῶν ἔκτος δύο ὀφθαλμοὶ, καὶ δύο αὐτία, καὶ δύο ῥωθύνια τῆς μύτης, βλέπομεν ἐν τὸ ὄρατὸν, καὶ σκοιομεν ἐν τὸ ἀκουσῶν, καὶ ὀσφραϊνόμεθα ἐν τὸ ὀσφραντῶν; Πρὸς τὸ ὁποῖον ἢ ἀπάντησις εἶναι πολλὰ εὐκόλος. Περὶ μὲν τῆς ὀράσεως αἰτία εἶναι, ὅτι ἐπειδὴ τὰ ὄρατὰ βλέπομεν ἔκτος ἡμῶν εἰς τόπον ἴδιον (ἀνωτ.), καθὼς εἶναι τοῦ ὄρατοῦ εἰς ὁ τόπος, οὕτω πρέπει νὰ τὸ ἴδωμεν καὶ ἐν· διότι ὅπου τὸ βλέπει ὁ εἰς, ἐκεῖ τὸ βλέπει καὶ ὁ ἕτερος ὀφθαλμός. Περὶ δὲ τῆς ἀκοῆς, ἐπειδὴ ἔρχονται κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον οἱ τόνοι εἰς τὰ αὐτία μας, ἐξ ἀνάγκης

πρέπει νὰ ἀκούσωμεν ἓν καὶ ὄχι δύο. Ἡ δὲ ὁσμὴ, ἐπειδὴ εἶναι συνέχεια ὁμοίου αἰσθήματος, δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἔχη τι διόφορον, ὡς εὖ ἀριθμηθῶσι δύο τὰ αἰσθήματα.

Σημείωσις. Ζητεῖται προσάτι εἰς τὴν ὄρασιν, Πῶς, ἐν ᾧ αἱ εἰκόνες τῶν ὀρατῶν ἐντυπένονται εἰς τὴν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα ἀνεσραμμένα, τὰ βλέπομεν ὁμῶς ἐρῆα, ἀλλ' ἡ λύσις τῆς ἰσότητος ταύτης ἐναποταμιεύεται εἰς τὴν τῶν Ὀπτικῶν ἐπιστήμην.

ΤΙΑ. Ἐπί τῆς αἰσθήσεως ἀναγκαίως πρέπει νὰ σημειώσωμεν τὰ ἑφεξῆς.

α'. Αἱ διαφοραὶ τῶν αἰσθημάτων προέρχονται ἀπὸ τὰς διαφοροὺς τῶν αἰσθητῶν προσβολάς· διότι ἄλλως προσβάλλει εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μου τὸ πρᾶσινον, καὶ ἄλλως τὸ κόκκινον· κατ' ἄλλον τρόπον πλήττει τὸ αὐτίον μου ἢ λέξις ἀνθρώπου, καὶ κατ' ἄλλον ἢ βοῦς, καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις ὁμοίως. Πού ἔμῃς ὑφίσταται κυρίως ἡ διαφορὰ αὕτη, ἐκ τῆς πείρας δὲν δυνάμεθα νὰ μάθωμεν.

β'. Τὰ αἰσθήματα εἶναι τρόποι προσβολῶν γινομένων εἰς τὰ αἰσθητήριά μας· προσβάλλουσι δὲ δυνάμεις τινὲς εὐρισκόμεναι εἰς τὰ, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκπηγάζουσι, σώματα· φανερὸν γίνεται λοιπόν, ὅτι τὰ εἰς ἡμᾶς συμβαίνοντα αἰσθήματα δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδωμεν καὶ εἰς τὰ ἐκ τῶν ὁποίων προσβαλλόμεθα, αἰσθητά· ἢ γλυκύτης, φέρ' εἰπεῖν, τοῦ μέλιτος γίνεται εἰς τὸ σῶμα ἐπαισθητὴ, διότι τὰ μόρια τοῦ διαθέτουσιν οὕτω τὴν γλῶσσαν, ὡς αἰσθάνεται τῆς γλυκύτητος, ἀλλ' ὄχι διότι ἐμφωλεύει εἰς τὸ μέλι τοιοῦτόν τι, ὁποῖον αἰσθανόμεθα· καὶ ἡ κεντοῦσα ἄκανθα προξενεῖ ἄλγος, διότι ἡ ὀξύτης αὐτῆς πλήττει σφοδρῶς τῆς ἀφῆς τὰ νευρίδια, ὄχι διότι ἔχει εἰς ἑαυτὴν τὸ ἄλγος· ὡς αὐτῶς πρέπει νὰ σοχασθῶμεν καὶ διὰ τὰ ἄλλα αἰσθητά.

γ'. Πᾶς ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων τελειότερα ἢ ἀτελέστερα, καθὼς τὰ αἰσθητήριά τευ ἤθελαν εἶσθαι ὑγιᾶ καὶ ὀξεῖα, ἢ ἀσθενῆ καὶ ἀμβλύτερα.

δ'. Πᾶσα αἰσθησις δύναται νὰ ὀξυυθῆ πολὺ διὰ τῆς ἀσκήσεως. Ἐὰν δὲ αἰσθησίς τις εἶναι πολλὰ ἀσθενῆς, ἢ ἐλλείπη παντάπασι, αἱ ἄλλαι συχνάκις γίνονται ἰσχυρώτεραι καὶ ὀξύτεραι· οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, πολλοὶ τυφλοὶ ἐμποροῦν διὰ τῆς ἀφῆς νὰ διακρίνωσιν εἶδη νομισμάτων διάφορα, καὶ τίνα εἶναι καθαρὰ, τίνα δὲ κίθονα, καὶ χρώματα ὑφασμάτων· ἢ γίνεται ἡ ἀκοή των τόσον ὀξεῖα, ὥστε διακρίνουσι πολὺ μακρότερα τὰς τῶν ἤχων διαφορὰς, παρά οἱ βλέποντες. Οἱ πλείότεροι ὄγριοι ἔχουσι πολὺ ὀξύτερας τὰς αἰσθήσεις παρά τοὺς πολιτισμένους ἀνθρώπους, ἐπειδὴ τὰς ἤσκησαν περισσότερο ἐκ νεότητος.

ε'. Τῶν νεογνῶν παιδίων πρῶτον κινεῖται ἡ ἀφῆ, ἔπειτα ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὀσφρησις, καὶ τελευταῖον ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοή· αἱ δὲ εἰσχαταὶ εἶναι αἱ εὐγενέστεραι αἰσθήσεις (ΠΗ'). διότι μᾶς χρησιμεύουσι ὑπὲρ τὰς ἄλλας εἰς τὰς γνώσεις μας.

ς'. Ἐὰν προσβάλλῃσι δύο ἐντάμα τὸ αὐτὸ ὄργανον, ἀλλ' ἀσυγκρίτως τὸ ἓν παρά τὸ ἄλλο εὐτονώτερα, τὸ ἐκ τῆς ἀτονωτέρας προσβολῆς αἰσθημα ἀφανίζεται· οὕτω βροῦτης ἐξαίσιος πάταγος δὲν ἀφίγει ἢ ἀκούσωμεν τὸν, ὅσου ἂν θέλῃ, μέγα βροῶντα· καὶ ἡλίου μαρμαρυγαὶ τὸ τῆς σελήνης φεγγάριον ἀφανίζουσι· καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις ὁμοίως.

ΤΙΒ'. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις μᾶς ἀπατᾶ ἡ αἰσθησις, ἀνάγκη ἦτο νὰ εὐρεθῶσιν οἱ χρήσιμοι κανόνες καὶ ὅροι εἰς ἐκκλίσειν καὶ ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ· διότι κακὸν εἶναι ἢ ἡ

Αἷα νὰ πιεῦωμεν τὴν εἰς τὰ ὕδατα κώπην θλασμένην, ἕνω εἶναι ἄθλαστος, καὶ νὰ ἐκλαμβάνωμεν τὴν κατὰ γῆς εὐρισκομένην ὄψαριου λεπίδα ὡς ὄβολόν. Κανόνες λοιπὸν ἄρθῆς καὶ ἀπταΐσου αἰσθήσεως ἄς εἶναι οἱ ἐφεξῆς.

α'. Νὰ εἶναι τὸ αἰσθητήριον ὑγιές, ἤγουν ὁ ὀφθαλμὸς, τὸ αὐτίον κτ. διότι, ἂν εἶναι χαλασμένου, ἢ ἀσθενές, φανερόν εἶναι ὅτι τὰ αἰσθήματα δὲν ἐμποροῦν νὰ εἶναι ὀρθά· οὕτως οἱ ἐκτεριῶντες βλέπουσι πράσινα τὰ πράγματα· οἱ δὴκωφοὶ δὲν ἀκούουσι καθαρῶς τοὺς ἤχους κτλ.

β'. Νὸ εἶναι ὑγιές ὅλον τῶν νεύρων τὸ σύστημα· διότι, εἰάν εἶναι ἢ ἐκ φύσεως, ἢ δι' ἀσθένειαν ἀδύνατον, αἱ προσβολαὶ προσπίπτουσι ἐπαισθητότεραι· καὶ τὰ αἰσθήματα φαίνονται παρ' ὅσον εἶναι πλέον ἐπιτεταμένα· γίνε-ται δὲ τοῦτο φανερόν ἀπὸ τὰς ὑστερικὰς γυναῖκας, καὶ ἀπὸ τοὺς λεγομένους ὑποχονδρισκοὺς, οἳ τινες μῆτε φῶς πολὺ ὑποφέρουσι, μῆτε ἤχους σφοδροτέρους, μῆτ' ὀσμάς κτλ.

γ'. Νὰ μὴ εὐρίσκεται τὸ αἰσθητὸν εἰς ἀπόστημα πέραν τοῦ μετρίου μέγα ἢ μικρόν· οἷον, νὰ μὴ βιάζεται ἢ ὄψις νὰ βλέπῃ τὰ ἐγγύτατα, μηδὲ τὰ πολὺ μακρὰν ἀπέχοντα.

δ'. Τὸ μέσον (εἰς ὅσας αἰσθήσεις εἶναι ἀναγκαῖον) νὰ εἶναι κατάλληλον καὶ προσφυές, καθὼς εἰς τὴν ὄρασιν καὶ ὄσφρησιν καὶ ἀκοήν, ἀγαθὸν μέσον εἶναι ὁ καθαρὸς ἀήρ.

ε'. Ἐὰν ἢ ὄρασις καὶ ἢ ἀκοή εἶναι ὀπωποῦν ἀσθενέ-ξεραι, νὰ ἐπιβοηθῶνται διὰ τῶν ἀναγκαίων ὀργάνων, τὰ ὅποια ἐπενοήθησαν ἀπὸ τοὺς μηχανικοὺς· λέγω δὲ διοπτῆρια καὶ τηλεσκόπια καὶ μικροσκόπια, καὶ ἀκουσικὰ ὄργανα.

ς'. Νὰ παραλαμβάνεται εἰς βοήθειαν καὶ ἄλλη αἰ-

σθησις, ὅταν τῆς μιᾶς ἢ κρίσις εἶναι ἀμφίδολος· οἷον, εἰάν δια τῆς ὄρασεως κρίνῃς τὴν εἰς τὰ ὕδατα κώπην θλασμένην, ψηλαφήσας μὲ τὴν χεῖρα σου θέλεις πληροφορηθῆν, ὅτι εἶναι ἄθλαστος· οἱ δὲ βοτανολόγοι περιεργαζόμενοι τὰς βοτάνας καὶ τὰς βλέπουσι, καὶ τὰς πιάουσι, καὶ τὰς μυρίζουσι, καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τὰς πλησιάζουσι.

ζ. Πᾶσα μία αἰσθησις νὰ καταγίνεται περὶ τὸ ἴδιον, καὶ νὰ μὴ κρίνῃ τὰ τῶν ἄλλων· οἷον τὸ σάκχαρον ἢ μὲν ὄρασις κρίνει ὅτι εἶναι λευκόν, ἢ δὲ γεῦσις, ὅτι εἶναι γλυκύ· οὗτ' ἢ ὄρασις λοιπὸν πρέπει νὰ κρίνῃ τὴν ἄσβεστον γλυκεῖαν, διότι ἔχει τὸ χρῶμα τοῦ σακχάρου, οὗτ' ἢ γεῦσις νὰ κρίνῃ πᾶν γλυκὺ ὅτι εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ λευκόν, διότι εἶναι τὸ σάκχαρον. Καὶ οὗτοι εἶναι οἱ κανόνες ἀνεπιλήπτου καὶ ἀπταιίστου αἰσθήματος· ἄλλ' ὀλίγου ἔλειψε νὰ λησμονήσω τὸν ἐφεξῆς.

η'. Νὰ μὴ προσέχωσι πολλαὶ ὁμοῦ εἰς πολλὰ αἰσθητά· διότι γίνονται ἀσθενῆ καὶ ἀμαυρὰ τὰ αἰσθήματα· οἷον, εἰάν θέλῃς μὲ τὴν ἀκοήν νὰ ἀκούῃς τὸν λαλοῦντα καὶ μὲ τὴν ὄρασιν νὰ βλέπῃς εἰκόνα, καὶ μὲ τὴν ἀφήν νὰ δοκιμάζῃς τραχύτητα ἢ λειότητα ὑποκειμένου σώματος, καὶ ἐν ἀπὸ τὰ τρία αἰσθήματα δέν θέλεις προσλάβειν ἀκριβεῖς καὶ τέλειον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περὶ Συνειδήσεως καὶ Ἐποπτείας.

ΤΙΓ΄.

Δύναμις τις ἰδιαιτέρα τῆς ψυχῆς τὴν κάμνει νὰ ἐπισρέφῃ εἰς ἑαυτὴν, καὶ νὰ παρατηρῇ τὰ ἔργα τῆς ἢ ἐπιστροφή αὕτη καὶ παρατήρησις γίνεται εἰς ὅλας τῆς ἐν γένει τὰς πράξεις, ἐπιστηριζομένη εἰς πρώτην τινα ἐπιστροφήν, περὶ τῆς ὁποίας θέλομεν ὁμιλήσειν εἰς τὴν Κρηπίδα· παρατηρεῖ δὲ δι' αὐτῆς ἢ ψυχῆ καὶ αἰσθήματα καὶ φαντάσματα καὶ κρίσεις καὶ σοχασμοὺς, καὶ ὅλας ἐν γένει τὰς ἡσύχως ἐκτελουμένας πράξεις τῆς· ὅλλ' ἐνταῦθα τὴν θεωροῦμεν ἐπὶ μόνῃς τῆς αἰσθήσεως.

ΤΙΔ΄. Ἄς σαφησίωμεν τὸ πρᾶγμα διὰ παραδείγματος. Βλέπω τὸν Ξενοφῶντα διαβαίνοντα· ἡ ὄρασις μ' ἔδωκε τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνδρός· ἐρέφουσα δὲ ἢ ψυχῆ εἰς ἑαυτὴν νοεῖ, ὅτι ἴδε τὸν Ξενοφῶντα, οὐχὶ δὲ τὸν Πλάτωνα· τὴν δύναμιν ταύτην πολλοὶ τῶν νεωτέρων ὀνομάζουσι μετὰ Λωκκίου αἰσθησιν ἐσωτερικὴν. Ἡμεῖς δὲ κρίνουτες οἰκειότερον καὶ τοῦτο νὰ ὀνομάζεται ἡ ἐσωτερικὴ ἀρχή (ΠΑ΄. Σημ.)· ὀνομάζομεν ταύτην συναίσθησιν, ἢ συνείδησιν· διότι γνωστὸν πρᾶγμα κατὰ ταύτην εἶναι ἢ ἐσωτερικὴ ἡμῶν αὐτῶν κατάστασις, τὴν ὁποίαν συνεπιστάμεθα ἢ συναίσθανόμεθα εἰς ἑαυτοὺς, ὄντες ἡμεῖς αὐτοὶ καὶ γινώσκοντες ἐνταῦθα καὶ γνωσκόμενοι.

ΤΙΕ'. Ὁ ἄνθρωπος συναισθάνεται ἐφ' ὅσον εἶναι ἐνεργὰ τὰ αἰσθητήριά του· διότι εἰς βαθὺν ὕπνου ἢ μεγάλην λειποθυμίαν παύει ἢ συνείδησις. Διαιρεῖται δὲ·

α'. Εἰς συνείδησιν ἐξωτερικῶν ὑποκειμένων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τόπον.

β'. Εἰς συνείδησιν τῶν μεταβολῶν τῆς ψυχῆς γινόμενων εἰς χρόνον, διότι τώρα μὲν χαίρει, τώρα δὲ εὐφραίνεται, τώρα δὲ πάλιν κατ' ἄλλόν τινα πρόπον διατίθεται· τὸ ὅποιον ἰδιαίτερα ἐμποροῦμεν νὰ ὀνομάσωμεν συναίσθησις, καθὼς καὶ ἄλλοι πολλοὶ τὸ ὀνομάζουσι.

γ'. Καὶ εἰς αὐτοσυνείδησιν, ἃν πρέπει νὰ τὴν ὀνομάσω εὐτως, ἢ αὐταγνώσιαν, κατὰ τὴν ὁποίαν διακρίνομεν ἡμᾶς αὐτοὺς τοὺς αἰσθανόμενους ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ πράγματα· διότι διὰ τῆς ἐπισρεπτικῆς ταύτης δυνάμεως φθάνομεν εἰς τὸ νὰ κάμωμεν τὴν διάκρισιν ταύτην, ἐνῶ αἰσθανόμενοι ὅτι αἰσθανόμεθα, ἢ, νὰ εἶπω σαφέστερα, γινώσκοντες ὅτι ταύτην τὴν ὥραν ἴδαμεν τὸν Ξενοφῶντα, καταλαμβάνομεν, ὅτι ἡμεῖς οἱ ἰδόντες τὸν Ξενοφῶντα εἴμεθα πράγμα ἄλλο παρὰ τὸν ὄραθέντα.

ΤΙΣ'. Ἐὰν δὲ αἱ μεταβολαὶ τῆς ψυχῆς συμβαίνουσι τάχις, καθὼς εἰς σφοδρὰ πάθη καὶ εἰς διαχύσεις καὶ διατριβὰς, ἢ συνείδησις αὐτῶν ἢ δὲν γίνεται παντάπασι, ἢ δὲν γίνεται τόσον φανερά, ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ τὴν διακρίνωμεν. Τὴν ἐμποδίζει δὲ πολλάκις ἀσθένεια τῶν προσβολῶν, μάλιστα δὲ κάματος, νευρικὴ ἀδυναμία, καταφορὰ εἰς ὕπνου, λειποθυμία κτλ.

ΤΙΖ'. Πᾶσαν ἔννοιαν ἐμποιοῦμένην διὰ τῆς αἰσθησεως, καὶ δι' ἐπιστροφῆς (ΤΙΔ'.) ἐπιγινωσκομένην, ὀνομάζομεν ἐποπτικὴν ἔννοιαν· ἢ, ἀπεδιδόμενην εἰς

αὐτὸ τὸ αἰσθητὸν πρᾶγμα, ἐποπτικῆν γνῶσιν· οὕτω, φέρει εἰπεῖν, τῆς ἐμπροσθέν μου κειμένης τραπέζης λαμβάνω διὰ τῆς ὀράσεως γνῶσιν ἐποπτικῆν· καὶ τῆς φωνῆς τοῦ προσλαλοῦντος φίλου μου ἢ γνῶσις εἶναι ἐποπτικῆ· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθητηρίων ὡσαύτως, ὅταν τὰ δι' αὐτῶν διαπορευόμενα αἰσθήματα καταλαμβάνω κατὰ συνείδησιν.

Σημειώσεις. Περὶ τῶν ἐποπτικῶν γνώσεων θέλομεν ὁμιλήσειν πολλαχού, διακρίνοντας τὰ εἶδη των ὡς ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ἑποῖον παριστάνονται εἰς τὴν ψυχὴν μας· κυριολεκτικώτερον ἠδύναμε τὸ νὰ ὀνομασθῶσι *θεωραίαι*, ἐπειδὴ ἐκ μεταφορᾶς τῆς ὀράσεως γίνεται κατ' αὐτὰς τὸ αἰσθητὸν ὄρατὸν τρόπον τινα εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἡμῶν δύναμιν, ὅταν τὰ αἰσθήματα παριστάνονται τόσον εὐκρινῆ, καθὼς βλέπομεν μὲ ὑγιεῖς ὀφθαλμοὺς διὰ τοῦ ἀπαιτουμένου φωτὸς τὰ τῆς ὀράσεως ἀντικείμενα· ἀλλ' ἡ θεωρία ἔλαβε σημασίαν ἄλλην εἰς τὴν φιλοσοφίαν· καὶ διὰ τοῦτο ζητοῦμεν τὴν ἄδειαν νὰ ὀνομάζωμεν τὰς γνώσεις ταύτας ἐποπτικάς, ἢ ἐποπτείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ Φαντασίας.

ΤΙΗ΄.

Φαντασία εἶναι τῆς ψυχῆς δύναμις, μὲ τὴν ὁποίαν παριστάνει ὡς παρόντα πρᾶγματα ἀπόντα, τὰ ὅποια ἄλλοτε ποτὲ προσέπεσαν εἰς τὴν αἰσθησιν· οἷον ἔργα τῆς παρελ-